

Akıl

Akıldan mezuniyet

Akıldan mezuniyet, akli kullanmayı bilmek ancak onu tek merci haline getirmemek demek. Akıl nasıl çalıştığını, hızlıca sonucu görebileceğini, yavaşça hesap yapabileceğini, her ikisinde de sınırlı olduğunu.

Akıldan mezun olmadan, onu küçümseyen. ondan başka merci tanımayan, onu tek geçer akçe kabul eden, onu kullanmayı beceremeyen çok insan var. Düşünmeyi bilmeden gönlünü işe katınca, genelde kendi heveslerinden, hayallerinden, egosundan başka bir netice alamayan. Akıldan başkasını bilmediği için mutsuz olanla, aklını hiç kullanmadığı için mutsuz olan kardeş.

Dolu Kafa

Hafıza, dediğimiz hicap örtüsü, aslında insanın kendini sürekli sanmasına sebep bir şeytan işi. *Onların yollarına oturacağım* diyen, bunu insanların hafızasına güvenerek yapıyor. Diyeceksin ki, o olmasa hiçbir şeyi bilemez, *öğretilen bütün kelimeleri* aklımızda tutamazdık. Belki de aklımızda tutmak için değildi onlar, bilgiye sıkı sıkı sarılınca, yeni bilgi edinmek imkansız zira.

Kafan dolar, çalışamazsın.

Kafan dolar, daha fazla dolduramazsın.

Öğretilen *bütün kelimelerin*, aslında insanın *bağımsız düşünmesine* işaret ettiği konusunda kendimle hemfikirim. Yani mesele eşyanın isimlerini ezberlemek değil, onlara isim verebilmek ve aralarındaki ilişkiyi belleye bilmektir. Yoksa meleklerin *biz senin bildirdiğin kadarını biliriz* cevabı da biraz manasız olur, *bütün isimleri öğreten* de Allah. İngilizce sınavına çalışan tembel talebe gibi *al şu kelime listesini ezberle* sahnesi canlanıyor gözümde, hayır, işte, tembel talebenin herkesi geçtiği sınav değildi bu. Kelime listesinden Şeytan'ın pek etkilenmediğini de biliyoruz, konu dolaşp, ateş-toprak çekişmesine geldiğine göre, Şeytan'ın da *bu isimlere benzer isimler* biliyor olması lazım.

Eh, işte, hafızamızı yanıltan şeytan da oradan. Belki Adem'e verilen *akletme* ile, Şeytan'ın *hafızası* arasında gidip gelişimizin sebebi budur. Hafıza olmadan yaşayamayacağımızı düşünüyor ve aklımızı kullanmak yerine geçmişi ve geleceği harmanlayıp duruyoruz. Hatırlamak istemediğimiz, gereksiz onca ayrıntının bizi

şekillendirmesi, yoğurması, dünyamızı karartıp daraltması ve aklımızın yoluna oturması da böyle. İnsanoğlu o sebeple *unutmak* için aklından da feragat edip, kendi düşünmekten uzak tutacak işlere veriyor.

Aptallık

Aptal insanların nasıl düşündüklerini merak ediyorum. Aptallık nasıl bir his? Nasıl bir duygu? İnsanların aptal olduklarını bilmesi mümkün mü?

Adamın birinden, sanırım reddit'teydi, beynine giden kan azaldığında aptallaştığını okumuştum. Aptallaştığını farketmiş, çünkü önceden zeki biriymiş. Peki insanın daha önceden zeki olmadığı durumlarda ne oluyor?

Ben de dahil pek çok insanın anlamadığımız konular var. Kendimi *aptal gibi* hissettiğim konular. Bunları görünce biraz düşünüp, aklımın almayacağına karar veriyorum. Belki daimi aptallık da böyledir. Sadece insanların genel olarak bildiği şeyleri bile bilemiyor, düşünemiyor olacaksınız. Aptallığın boyutuna göre.

Bunun yarattığı his nasıl oluyor peki? Bir şeyi anlamam gerektiğini düşünüyorsam ve fakat anlayamıyorsam, panikliyorum. Aptallar daimi bir panik halinde mi yaşıyor? İnsanların yerli yersiz pek çok şeyden korkmalarının sebebi bu mu? Aptallıkları mı? Aptal oldukları için mi korkuyorlar?

Zekanın, düşünce kalitesinin derece meselesi olduğunu ve hemen her konuda daha iyi düşünen birileri olacağını kabul ediyorum. Ancak bu bilgi bende paniğe yol açmıyor. Eğer biri bana çözemeyeceğim bir matematik problemi getirirse, bundan herhalde paniklemem. Ancak çözebileceğimi düşündüğüm bir programlama problemini çözemiyorsam paniklerim. Günlük hayata dair güvenim de böyle. Bir yere giderken yanlış otobüse binmişsem mesela, paniklerim. Böyle bir yanlış kendime yediremediğimden. Bu beceriksizlik ağır geldiğinden.

İnsanın zekasıyla egosu mütenasipse, belki o kadar paniklemiyordur. İnsanın egosunun *en fazla* aklı kadar şişkin olmasında fayda var. Daha ötesi, aklının almayacağı konuları kendinden beklemeye ve bu sebeple daimi bir korku ve endişe içinde yaşamaya sebep oluyor.

Bit Beyin

Bit beyinli yeni icadım. Buyrun.

Hem küçük, hem de 1/0'dan gayrısını düşünemeyen, her işi ak/kara *dikotomisi* ile gören birine söyleyebilirsiniz. *Ya şu, ya bu*. Bit beyinli deyince, hepsi olur.

Velakin *griler* edebiyatı da sevdiğim bir edebiyat değil. Düşünmekten kaçmak için uydurulmuş gibi *sadece siyah ve beyaz yok, griler de var* demek, çok büyük bir adım değil. *Hangi griler* sorusuna verilen cevaptır mühim, *bu salamı kaç dilime ayırabiliriz?*

Her zaman daha incesi mevcuttur diyecekler. Evet, daha incesi mevcuttur ama pratik bir fark yaratmaz. *Siyah* ile *beyaz* arasında 1000 gri varsa ve bunu 10000 yapınca bir fark olmayacaksa hayatımızda, daha ince dilimin kime ne faydası var?

Dilimlerin incesi makbul ama dilim maksudun kendisi değil. İyi ne, kötü ne, bıçak nasıl, sen hangi dilimi istiyorsun? Dilim inceltmek bir beceri ama doğru yerden dilimlemek için doğru bıçağı kullanmak daha büyük marifet.

Değişmeyen Fikir

Değişmeyeceğini bildiğiniz bir fikriniz var mı? Değişmeyeceğinden emin misiniz?

O halde neden onu düşünmeye devam ediyorsunuz? Tekrar etmenin anlamı nedir?

Düşünce faaliyetinin değerli olmasının sebebi, fikirlerin değişebilmesine dayanır. Değişmeyen fikirler için insanın kendini yormasına, kafasını meşgul etmesine ne gerek var? Çok daha değerli faaliyetlerle meşgul olabilir insan.

Düşünmeye Üşenmek

Dinlediklerimin daha az kafamda kaldığını farkediyorum. Bugün *You're not so smart* (O kadar da akıllı değilsin) adında bir kitap dinledim. Anlattıklarının çoğu, Kahneman'ın *Thinking Fast and Slow* kitabındakilerle aynı ama yine de kafamı verecek halde değildim.

Bu kitaplar güzel kitaplar ve insanın kendisinininki de dahil, *düşünce sıhhatine* daha az güvenmesini salık veriyor. İnsanın ani kararlarının ne kadar doğru olduğu hemen hemen şansa kalmış, o sebeple kitabın dediği gibi, *düşünceyi düşünmek* ve başın sıkışınca ne yapacağına önceden karar vermek lazım.

Diyet mi yapmaya çalışıyorsun? Karnın acıktığında ne yiyeceğine önceden karar ver. Böylece *bu seferlik de dışarıdan söyleyeyim de, Pazartesi başlarım* demezsin. Sınava mı çalışman gerekiyor, telefon ve sair ayartıcılardan nasıl uzak duracağına önceden karar ver. Bir toplantıya mı gireceksin, gündemin ne olduğu önceden belli olsun ve bu konuları çalışmış olarak gir. İnsan *karar vermeyi* veya *düşünmeyi* son ana bırakmamalı, bu kitaplardan öğrendiğim bu.

Tabii ki, bunu biliyor olmakla, yapmak arasında fark var. İnsan karar vermeye, düşünmeye üşeniyor en çok. Önceden bunları yapmaya çalışmak da üşenmeye dahil.

Düşünmeyi Sevmek

Yapılan bir çalışma, insanların uğraştıkları işi nasıl daha iyi yapacaklarını düşünmeye zaman harcamalarının önemli bir fark meydana getirdiğini söylüyor. Durup, nasıl daha efektif çalışacağını bulmaya çalışmak nihai verimi artırıyor.

İnsanların işte daha çok zaman geçirdiği, ancak bu zamanın verime tahvil edilmediği bir çağda yaşıyoruz. Ayartıcılar çok fazla ve sevmediğimiz işleri yapmaya çalışırken, kendimizle mümkün olduğunca az kalmaya çalışıyoruz.

Düşünmek, eskiden de, şimdi de, en zor ve en az yapılan işlerden biri. İnsanları düşünmeye, gerçekten düşünmeye sevkeden ve her zaman çalışan bir usul yok. Düşünmek, insanların arasındaki başarı ve *hayat kalitesi* farkının temel amili.

Ancak insan işin içine duygularını karıştırmadan düşünemiyor. Sevmediğimiz bir iş hakkında fazla kafa yormak, en son isteyeceğimiz şeylerden biri. Cal Newport gibi kimileri, son zamanların hayli moda tavsiyesi *sevdiğin işi yapmak* sözünü eleştiriyor ve *asıl konu sevgi değil, yetenek* diyorlar. Ancak yeteneklerimizi sevdiğimiz konuda geliştirmek daha kolay ve Leo Babauta gibi kimilerinin, devamlı *sevdiğin iş* demesinin sebebi de biraz bu.

Naçiz şahsım, bu ikisinin de biraz fazla yalınkat ölçüler olduğu. İnsanın en sevdiği işte bile sevmediği taraflar olur ve onları da yapması gerekir, *sadece sevmek* hemen hiçbir zaman mümkün değil. Ancak duyguların hiç rolü olmadığı söyleyen de ne insanları, ne kendini tanıyordur.

Fikir Edinme Usulü

İnsan hayatı bilmeyerek doğuyor ve bilmedikleri hakkında fikir edinmesi gerekiyor. Bu fikirleri nasıl ediniyor? Hangi fikir edinme yöntemleri diğerlerinden daha iyi veya aralarında bir fark var mı?

İnsanlarla ilgili fikirlerimizi mesela görünüşlerinden, duruşlarından, konuşmalarından çıkarıyoruz. Diğer insanlar (herhalde biz de insan olduğumuz için) tecrübe yoluyla bilgi edinmenin en rahat gerçekleştiği alan. İnsanları yargılamak, haklarında bir fikir oluşturmak çok kısa sürebiliyor; aynı *beceri*yi diğer pek çok konuda gösteremiyoruz.

Bilim bu fikir edinme yollarından biri. Din (veya gelenek) de başka bir fikir edinme yolu. Bunlar hayat ve içindekiler hakkında öne sürdükleri fikirleri belli usuller yoluyla geliştiriyorlar. Siyasi fikirler de kendine has başka yollardan ediniliyor. İnsan kendine yakın olan hakkında daha kolay fikir edindiği için, mesela Matematik daha zor, Sosyal Bilimler daha kolay geliyor.

Bu çağın getirdiği sorunlardan biri, uzmanlığımızın olmadığı konularda fikir edinmenin zorlaşması. Bunu ilgilendiğim hemen her alanda yaşıyorum. Uzmanlığa sahip olabileceğim tek konuda bile bilgimin her zaman, her noktada doğru olduğundan emin olamıyorum. Uzmanlığım olmayan ama ilgilendiğim konularda ise yapılan tartışmalar çok zaman bir *kaynak* tartışmasına dönüşüyor. Soğuk Füzyon'un gerçek olup olmadığını, oda sıcaklığında nükleer reaksiyonun mümkün olup olmadığını anlamak sonunda kimi ne kadar ciddiye alacağına kalıyor. Hidrojene doymuş bir Palladyum çubuğu bulup, deneyleri kendim tekrar etmem mümkün olmadığına göre doğrudan bir fikir edinmem mümkün değil. *Mümkün* diyen de, *değil* diyen de *Nobelli* bilimadamları olduğuna ve işin

içinde henüz bilmediğimiz pek çok ayrıntı olabileceğine bakarak konu hakkında net bir fikir edinmem mümkün olmuyor.

Aynı sorunu diğer konularda da yaşıyorum. Amerika'dan başlayan finans krizinin sebeplerine dair *bilgisayarlar dünyayı ele geçirdi* de dahil olmak üzere pek çok spekülasyon okudum. Dünyanın en gelişmiş aktüerya sistemine, risk analiz cihazlarına sahip bir ekonominin, riskleri doğru hesaplayamadığından başka net bir fikrim yok.

Dini konularda da, mesela *falanca şunu demiş, filanca bunu demiş* diye devam edip giderseniz sonunda ya kelimelere farklı anlam veren, ya birbirinin kaynaklarını ciddiye almayan insanlarla karşılaşsınız. *Tefsir* de devletin vergi aldığı bir konu olmadığına göre tartışmaları uzatmak her zaman mümkündür. *Allah geleceği bilir mi?* sorusunun cevabını tartışan insanların hiçbirinin meseleyi Allah'tan daha iyi bildiğini sanmam ama okudukça Allah'ın da bu tartışmadan öğreneceği bir şeyler olduğu zehabına kapılıyorum.

Fikir edinme konusunda, kendi cehaletimi kabul ederek başlasam da dayanabileceğim bir tek *tutarlılık* prensibini biliyorum. Bilim, din, siyaset vs. hakkında okuduklarım eğer tutarlı değilse, kendi ayakları üzerinde durmuyorsa, yanlış olduklarına kanaat edebilirim. Ancak tutarsızlığı keşfetmek de çok zaman ve zihin gücü istiyor. O sebeple bunun da her zaman yarayacağını sanmıyorum. Ayrıca mantık bilgim, yeterince büyük her mantıksal sistemin içinde isbat edilmesi mümkün olmayan önermeler de olacağını söylüyor. Gödel'in gösterdiği üzere *Aritmetik* için bile bir mantıksal tutarlılık bekleyemiyoruz. Diğer fikri alanlardaki mantıksal tutarlılık, çoğu zaman kriter bile değil.

O sebeple belki, değişik konular üzerinde nasıl fikir edindiğimi daha dikkatli düşünmem gerek. Ancak bunun klasik Epistemoloji'den bir farkı olmalı, çünkü bu Kartezyen bir cedel (diyalektik) ile başlayan kimsenin alabileceği kadar kısa bir mesafe değil. Dahası *düşünüyorum, o halde varım* demek yukarıda bahsettiğim sorunları çözmiyor veya *tecrübe yoksa bilgi de yok* diyen Hume'un söyledikleri bu farklı alanlarda, farklı fikir edinme yöntemlerinin ne olduğunu anlatmıyor. Ayrıca ben düşüncemin maliki olduğuma, yani *düşünenin* her durumda ben olduğuna ikna olmuş bile değilim. O halde (büyük harfle) Felsefe nasıl bir yol çizebilir?

Pratik, esnek ve insanların kendi fikirlerini edinirken kullanabileceği yollar araştırmak isterdim. Cehaletimizi, onu bilgiyle doyurup uyutmaya çalışarak değil, beraber yürüyüp konuşarak da terbiye ederiz belki. Belki.

Gözlemci

Diyorlar ya, gözlemci gözlemi değiştiriyor. Ontolojik manada değilse de, epistemolojik manada gözlem, gözlemciye dayalı.

Deney diye anılamı, akan bir nehrin fotoğrafını çekmek gibi görüyorum. Nehrin

fotoğrafi, nehrin kendisi değil, dahası nehrin görüntüsü de o fotoğrafların *birleşimi* değil. Fotoğraf nehirden başka bir şeyi gösteriyor, onun bir andaki *superpozisyonunu*.

Gözlemcinin gözlemi belirlemesi de böyle geliyor. Fotoğrafını hangi anda çekeceğini gözlemci belirliyor, ancak o fotoğrafın içeriği gözlemciden bağımsız. Ve yine gözlemcinin fotoğrafta gördüğü de, nehrin kendisi değil.

Kuantum mekaniğinde, Allah'ı, *bütün gözlemlerin gözlemcisi* olarak anlamak eğilimdeyim. Nanometre mertebesinde, atomların nehir gibi aktığı bir meriteden, insan zihninin anlayacağı bir dünyayı, fotoğrafların dünyasını yaratan Allah. Çünkü insanın, bildiğimiz manada insanın, o fotoğrafı çekebilme gücü yok.

İlk fotoğrafı kim çekti? İnsan, ilk ne zaman *gözlemci* haline geldi. Madem gözlemcilik vazgeçilmez, nasıl oldu da, kainat, o kadar zaman gözlemcisi varoldu. Akan nehrin fotoğrafı yok muydu? O halde, aktığını bize düşündüren nedir?

Burada bir anormallik görüyorum. İnsan zihniyle, şuuruyla dünyayı bağlayan tüm fikir sistemlerindeki anormallik. *İnsan kendini yarattı* demek için, insanın kendini bir anda yaratması gerek. Bir anda yaratılan insanın, bir anda da yok olabilmesi lazım. Öyle olmuyor.

Ayrıca maddi ve manevi arasındaki ikilik nasıl mevcut? Nasıl ortaya çıkmış? Gözlem ve gözlemci arasındaki bağlantının ilk nasıl oluştuğuyla alakalı da bir soru bu.

Bunu nasıl cevaplayabiliriz diye düşünüyorum. İnsandan daha aşağı bir varlığın, şuur olarak daha aşağı bir varlığın da aynı *gözlemci* cinsinden olması mümkün mü? Bakterilerin mesela, gözlemciliği nedir? Nasıl olabilir?

Benim bir teorim var. Bakterilerin de çevresini *yarattığına* dair bir teori bu. Ne kadar doğru, ne kadar yanlış, bilemiyorum. Muhtemelen yanlıştır. Ancak doğru olduğunda dahi, sonunda, o bakterinin o halde olmasının daha öncesi mevcut olmalı. Anlatabildim mi?

Ya Bilinç Azınlıkta

İnsanların hepsinin *bilinçli* olduğunu nereden biliyoruz. Belki sadece bazıları bilinçli ve diğerleri robot. Belki bilinçli olanlar azınlıkta. Belki nadiren bilinçli insana rastlıyoruz.

Bunu nasıl bilebiliriz?

Başkalarının bilinçli olduğunu, kendi bilincimizden kıyaslayarak buluyoruz. Bu kıyas şöyle işliyor: *Ben bilinçliyim. Bilinçli davranışlar sergiliyorum. Falanca da bilinçli davranışlar sergiliyor. O halde o da bilinçli olmalı.*

Bu kıyasın bir tarafı sakat. Çünkü davranışların bilinçle doğrudan ilişkili olduğunu gösteren daha başka bir delile ihtiyaç var. En azından bir kaç kişinin daha bilincini kendimizinki gibi *bilip*, oradan kıyas etmemiz gerek. Tek bir misal, yani, kendi bilincimiz pek yeterli bir delil gibi durmuyor.

İnsanların ekseriyetinin bilinçli olduğu konusundaki *sağduyuyu* kabul etmek yerine, çamura yatmak gibi gelebilir ancak burada sadece kendimizin bilinçli olduğu veya herkesin bilinçli olduğu arasında bir tercih yapmak zorunda değiliz. Başka ihtimaller de var: Yeryüzündeki insanların diyelim %10'u bilinçli, diğerleri robot olamaz mı? Bilinç mesela renkli göz gibi genetik açıdan çekinik bir özellik olsa, bazılarında bulunup, bazılarında bulunmadığını nasıl anlayabiliriz?

Diyelim insanların ekseriyeti robot, ancak sofistike oldukları için robot oldukları anlaşılmıyor. (Sen değilsin tabii robot, bunu okuyanlar değil.) Hatta robotların kendileri robot olduklarını bilmiyor, insanlar bilinçten bahsettiğinde, onu *bildiklerini* sanıyorlar, ancak bilmiyorlar.

Bu soruların cevabını vermek nasıl mümkün bilmiyorum. Bilincin varlığını toptan inkar eden Dennett gibiler için güzel sorular bunlar. Ancak insanın sadece kendi bilincinin bilebileceği, başkalarının bilinci konusunda ahkam kesemeyeceğini iddia edersek, bilinç, üzerinde konuşulması zûl, rüya cinsinden konular arasına girmiyor mu?

Zeki Terörist

Bilişim güvenliği konusunda dünyanın sayılı uzmanlarından Bruce Schneier'in (havaalanı güvenliğinden bahsederken yaptığı ama genelleşebilecek) bir tesbiti vardır: *Suçta meyyal insanlar aynı zamanda aptaldır der. Zeki ve kötü karakterler sadece filmlerde bulunur.*

Aklma *Unabomber* adıyla maruf Ted Kaczynsky geldi, 80'lerde teknoloji muhalifliğinden dolayı bazı bilimadamlarına bombalı paketler gönderiyordu ve manifestosunu New York Times'ta yayınlattıncaya kadar yakalanamadı. Schneier'in söylediği her zaman geçerli değil ancak şunu söylemek herhalde mümkün: *Zeki ve kötü insanlardan oluşan suç şebekeleri kurmak hemen hemen imkansız.*

Bunun sebebi Schneier'in söylediğini tersinden söyleyerek, *zeka arttıkça kanunlara riayetin arttığı* izahıyla veya basit bir istatistik hesabına dayabilir. Şahsen insanların kanunlara riayet ve zekalarının doğrudan bir ilişkisi olduğunu sanmam ancak istatistik olarak, diyelim %0,01'lik bir zekayla, başka bir %0,01'lik zekanın karşılaşma ihtimali %0,0001'dir, yani onbinde bir görülen bir zekaya sahip insanın, kendisi kadar zeki başka bir insanla karşılaşıp *örgüt* kurma ihtimali yüz milyonda birdir. Böyle üçüncü bir kişinin konuya dahil olması ise trilyonda bir ihtimaldir. O sebeple böyle *kötü ve zeki* insanların Unabomber gibi tek başlarına *çalışması* beklenir. Bunun da etkisi en fazla New York Times'ta manifesto yayınlamak kadar olabilir.

Her örgüt *kullanacak* insanlara muhtaç ve bu insanların kendini kullandırması için azıcık aptal olmalarını herhalde gözetir. Vehayut tersinden, kendini bir örgüte ram edecek ve sorgusuz sualsiz söylediklerini yapacak insanların, aklende azıcık eksik olduğu kabul edebiliriz.

Terör örgütlerinin *aptallığı* da buradan kaynaklanır. İnsanlara özellikle gadretmez ve zulmetmezseniz, örgütlerin bulacağı cinsten insanlar (başka hiçbir dala tutunamamış) normalin altı insanlar olur. Bunların da yapacağı eylem sınırlıdır. Ancak diyelim, İsrail'in Gazze'de katlettiği bin küsur kişinin geride bıraktığı onbin kişi gibi, normal şartlar altında böyle bir mücadeleye girmeyeceği halde, hayatını İsrail'le mücadeleye adayacak onbin kişi varsa, bunlardan biri de o onbinde bir zekaya sahip olacaktır. (10'u binde bir, 100'ü %1, 5000'i de normal üstü zekaya sahiptir.) Bu basit hesap bize insanların hayatını orta yerden kırarak derecede bir zulmün neden örgütlerin *yeteneğini* önemli ölçüde artıracığını da söyledi.

Kısacası, eğer bir yerde etkin terör eylemleri varsa, orada zulüm de vardır. Zulüm olmadan, sırf keyif olsun diye kimse eline silah alıp da başkalarını öldürmez. Bunun üstesinden gelmenin yolu da, toplu cezalandırma gibi *karşı terör* değil, iyi elmaları kötü elmalardan ayıracak ve insanlarda *biz bunu haketmedik* duygusu uyandırmayan önlemler.

Zaman *terörü engellemek için* masum insanlara her tür kontrol mekanizmasının serbestçe uygulanabildiği bir yere doğru gidiyor. *Teröristleri yakalamak* için, normal insanlara ait her tür bilginin delik deşik edilebildiği bir küresel polis devletine gidiyoruz. Ancak bunun bizi götüreceği yer de *daha çok terörist*. Bu işin kısır bir döngü olduğunu gören birileri, önlemlerin sınırının *normal zekalı insanı* yakalayacak kadar olması gerektiğini ve bunun üzerindeki bir denetimin devlet adına zulmetmek anlamına geleceğini söyleyebilir. Bilimin istatistiği kullandığı gibi, hukukun da kullanmasını beklemek hakkımız. Yoksa hayatımız trilyonda bir ihtimaller için, yüzde yüz zaman kaybı anlamına gelen somut denetimlerin makul karşılandığı bir dünyaya dönüşecek. Trafik kazalarının binde biri tahribat yapan eylemler için, onların bin katı önlem alınan bir dünya. Öyle bir dünyada nefes alamayız.

Zihin Hijyeni

Elimizi temiz tutarız, bedenimizi temiz tutarız, evimizi temiz tutarız ama bunlardan daha önemli olan zihnimize giren çer çöpe dikkat etmeyiz, dağılmasına izin veririz, içine koyduklarımızın küflenmesine ses çıkarmayız, kokuların gelmesi bizi ilgilendirmez.

Tahayyül etmesi hayli zor ama Rönesans'tan önce yıkanmayı bilmeyen Batı'nın halleri gibi zihnimize bakışımız. Onun temiz tutulması gerektiğini bilmiyoruz. Ne girerse onun çıkacağından, düşünce armutlarımızın, ilgi ağacının dibine düşeceğinden habersiziz.

Santrifüj

İnsanın kafasında akan düşünceleri toplayabilmesi için etrafında döndüğü bir fikir, bir düşünce olması lazım. Hayat bize birbiriyle sadece yüzeyde ilişkili veya *ilişkili olduğunu umduğumuz* pek çok tecrübe sunuyor ancak bunların bir merkezi yok. Merkezi kendimiz icad etmek zorundayız.

Bu merkeze *hiçlik* dersanız, başka bir hayat, *Allah* dersanız başka bir hayat, *zevk almak* dersanız başka bir hayat var. Bu üçüncüsü tüm olaylara, *hoşuma gitti mi?* diye yaklaşıyor, ikicisi *Allah bununla ne murad etmiş?* diye bakıyor ve birincisi *işte, bunun da bir anlamı yok* diyerek.

Savrulmak da var. Merkezi etrafında o kadar hızla dönüyor ki, insan sonunda sadece çeperde gezinmeye başlıyor. Elleri merkezine, ayakları yere uzanan bir adam olmak yerine, kendini bırakıp, ne hali varsa görüyor. Merkezi hiçse dökülüyor, Allah'sa yanyor ve zevk ise kaybolup gidiyor.

Sürdürülebilir Fikir

İnsan fikirlerinin, düşüncelerinin ne kadar *sağlam* olduğuna nasıl karar verebilir?

Bunun için düşünebildiğim en iyi yol, bir fikri *ne kadar süreyle* veya *hangi durumlarda* sürdürmenin mümkün olduğunu tefekkür etmek. Hakkı batıldan ayırmanın yolu, Hikmetli Kitap'tan öğrenebildiğim yolu da bu. İbrahim a.s.'ın *ben kayıp gidenleri sevmem* demesindeki hikmet ve meselin genel manası *hangi fikir ve inanç üzerinde kalıcı olabilirsin?*

İnsan hayatı boyunca pek çok fikre kapılıyor, bunlar değiştiriyor, bırakıyor, yeniden kapılıyor, unutuyor... Bir fikrin kafamızda kaç gün döneceğini bilemiyoruz, halimiz değiştikçe fikirlerimiz de değişiyor. Bugün sevdiğimizi, yarın sevmeyebiliriz ve bugün nefret ettiğimizden yarın medet umabiliriz.

O halde insanın duygularının karıştığı fikirleri pek sağlam sayılmaz. Rasyonel olmak insanı soğuk bir demir parçasına çevirecek diye korkuyoruz ama sevdiğinin yanlışını, sevmeyişinin doğrusunu görmeyi engelleyen o duyguları fazla ciddiye alarak hakkı nasıl göreceğiz?

Duyguların geçici olmasından daha geniş bir mesele de şu: İnsanın geçici olanı konu alan fikirleri, geçici olan kayıp gittiğinde kaybolup gitmeye mahkum. Misal aklını, hüviyetini bir faniye teslim etmiş birinin, o fani kaybolup gittiğinde fikirleri de değişmek zorunda. Bugün falanca adamın *kurtarıcı* olduğunu düşünen biri, yarın o kurtarıcı toprak olduğunda, başka *kurtarıcı* bulmak zorunda. Bugün birinin *her şeyi bilen hikmet sahibi* olduğuna inanan, yarın o *biri* kaybolup gittiğinde, kendine başka *bilgili* bulmak zorunda.

Ha, insanların bir kısmı, öleni öldürmemekte inatçı. Bindörtüyüküsür sene evvel sahabelerince *Muhammed'e iman eden varsa bilsin ki ölmüştür* denen Peygamber den' hala *mesaj* aldığını iddia edebiliyor. *Peygamberler şehitlerden üstündür ve şehitler ölmemiştir, o halde peygamberler de ölmemiştir* diyerek de *delil* getirmiş oluyor. Evet, şehitlerin ölmeyişini de biraz yanlış anlamış ama *ölü* derken, *kendi adına konuşmıyor* demek istiyoruz. Yoksa manen kimin mevta, kimin hayy olduğuna karar vermeye çalışmıyoruz, insan olarak mevzuumuz da, işimiz de bu değil. Pratik manada Hz. Peygamber bindörtüyüküsür senedir konuşmamaktadır, o halde onun bazılarına görünüp konuştuğuna ve bu vasıta ile yeryüzünde işleri idare ettiğine inanmak da batıldır. Çünkü bunu iddia edenlere bugün inansak bile, yarın kaybolup gittiklerinde kendimize Peygamber in' iletişim kuracağı başka birilerini bulmak zorunda kalacağız.

Buna benzer bir de *Atatürk ölmediciler* vardı, onların etkisi kırılıyorken, milletimizin diğer bir kısmının da aklını fena halde başka fanilere taktığına şahit olduk. İnsanların ekseriyeti, somut bir kurtarıcıyı vazifesini yerine getirmeye tercih ediyor, *adam gibi yaşayayım da, kurtarıcıya muhtaç olmayayım* demiyor da, *falanca adamın grubuna, cemaatine girip paçayı kurtarmak daha garanti* diyor.

Kişilerin ötesinde kurumlar, kavramlar, topluluklar, devletler de geçicidir. Bugün demokrasiye inanırsın, yarın demokrasinin yaşaması için gereken şartlar kaybolunca, *ordu gelse de darbe yapsa* dersin. Bugün falanca topluluğun veya partinin *kurtarıcı* olduğuna inanırsın, yarın politikası değişip beğenmediğin işler yaptığında bu fikrinden uzaklaşmak zorunda kalırsın, bugün falanca devlet senin için can düşmanıdır, yarın bakarsın ki ondan yardım istiyorsun. Bunların hepsi, fani dünyanın fani kurumlarına gereğinden fazla önem veren insanın ahmaklığını gösterir. Bugün İslamcılık/Liberalizm/Sosyalizm vs. denen bir fikriyatın vardır ve yarın devletin politikasında rol alırken, hiçbir şeyin oturduğu yerden konuşmak kadar kolay olmadığını görürsün. İnandığının tersini yapmak zorunda kalır, çünkü zamanında inandığı batıldı ve şartlar değişince kaybolup gitti.

Şu son zamanlarda gazete yazılarını okurken, kocaman kocaman adamların *valahi biz böyle olduğumu bilmiyorduk* mealli yakınmalarına rastlıyorum. Biri partiden şikayet ediyor, *dersanelerimize kastetti, bizi arkadan vurdu, yolsuzluk yaptı* falan, diğeri Cemaatten şikaste, *biz bu adamların bu kadar hain olduğunu bilmiyorduk* diye dayayıp gidiyor. Parti dediğinin nasıl çalıştığını yeni mi öğreniyorsun? Veyahut Cemaat denen yapının herkese *tedbir* adını verdiği bir güvensizlikle yaklaştığını, devlete karşı otuz yıldır ikiyüzlülük yapan bir grubun neticede partine

de ikiyüzlülük yapabileceğini yeni mi anlıyorsun?

Sürdürülebilir fikir nedir? *Bu fikrimin içeriğindeki ne kadar fani?* diye düşünüp bulabilir aslında. Ne kadar geçici? Bir yüzyıl sonra, bu fikrinin içeriğindeki kişiler/kurumlar/kavramlar aynı kalacak mı? Fikrinin mevzuu ölecek, değişecek, kaybolacaksa kendini batıl bir takım hayaller ve laflar için çok yorma, çünkü önünde sonunda yorduğunla kalacaksın.

Elbette hayat bize saf ve billur bir hakikat sunmuyor, birilerine inanmak, birileriyle yoldaş olmak, birilerinin rahle-i tedrisinden geçmek zorundayız. Kimimiz kimimizi makbul bilecek ve bu sayede öğrenecek ve iyi olacak. Ancak bu çeşit aidiyetlerin, falancayı hoca, filancayı usta tanımanın bir sınırı var. O sınır, biri boyundan büyük laflar ediyorsa ya düz yalancı, ya kendinden bihaber olduğunu işaret ediyor.

Allah'tan başka bir merciden kurtuluş ummanın sonu o sebeple hüsrandır. Kişiye kendi amelinden, iyiliğinden, dünya imtihanında eylediklerinden başkası fayda vermeyecektir. Anlaması çok zor değil ama ah, inanması ne kadar zor. Hepsini bir bir yitip gidiyor, halbuki biz bu yıldızları hiç batmaz sanıyorduk.

Tahayyül Sınırları

Hayalin sınırları dünyanın sınırları. Hayalin ötesinde bir dünya yok, insanın tecrübesi de ancak hayalinin derinliğinde anlam kazanıyor.

Bu sınırları nasıl genişletebiliriz? İnsan algılamadığını hayal edebilir mi? Tüm hayaller *dışımıza dair* olduğuna göre, hayali genişletmek dışımızdaki dünyayı genişletmekle mümkün. Oturduğun yerde genişlemez yani, her *genişletme* gibi gayret istiyor.

Sözlüğü orta yerinden iki kez aç, ilk gördüğün kelime ile ikincisini aynı cümlede kullanmaya çalış mesela. Ne düşünmen gerekecek? Bunu oturduğun yerde düşünebilir miydin?

Öğrenmek ve çalışmak, sanki hayalle ilgili değilmiş gibi duruyor ama hayır, insan zihni çevresinden, elinden, gözünden ayrı çalışmıyor. Daha iyi hayal kurmak için gözünü, kulağını, anlayışını daha rafine kullanabilmen gerek.

Diyecekler ki, bunları daha iyi kullanabilmek için daha rafine hayaller de lazım. Evet, gözün bilmediğini görmesi daha zor ama bu kısır çemberde elindeki imkan hayalin ipleri değil, gözünün önündekini, okuduğunu, anladığını, onların arasındaki ilişkileri, bazen hayli sıkıcı ve metodik biçimde bir araya getirmeye çalışmak.